

Г. А. Козубовський

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИНИКНЕННЯ СТЕПОВИХ МІСТ ПОБУЖЖЯ XIV ст.

У публікації розглянуто деякі знахідки монет XIV ст. з пам'яток Побужжя. Поширення мідних золотоординських монет типів із двоголовим орлом і квітковою розеткою 1340—1350-х рр. може свідчити про існування кількох степових міст у цьому регіоні. Також аналізуються зображення двоголового орла та інші зооморфні зображення на золотоординських монетах. Вони пов'язані з карбуванням окремих улус-беків із їх власними чи племінними символами.

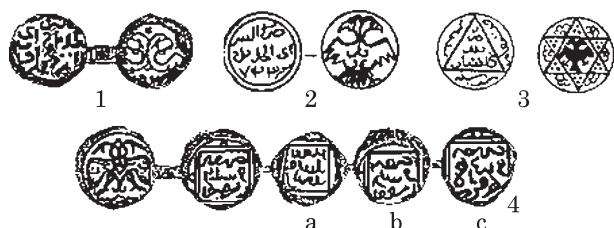
Ключові слова: Побужжя, Золота Орда, мідні монети, XIV ст., наслідування.

Не зважаючи на значне збільшення інтересу до пам'яток XIII—XV ст., цей період продовжують називати «темними віками». Одним із найперших вітчизняних дослідників, який ще в 1950-х рр. звернув увагу на пам'ятки післямонгольського часу та окреслив основні риси наймасовішої групи знахідок — кераміки XIII—XV ст., був Михайло Петрович Кучера. Мабуть, жодне з ґрунтовних сучасних досліджень післямонгольської кераміки не обходиться від посилань на його праці. Дослідник також зрозумів і значення нумізматичних знахідок як у датуванні самої пам'ятки, так і відповідних груп кераміки. Тому на сучасному етапі монетні знахідки часто розглядаються як опорні елементи в побудові хронологічних схем української кераміки. Під час розкопок поблизу с. Сокильці було знайдено дві монети Владислава Ягайла (1386—1434) та ще одну, дуже пошкоджену монету (Кучера 1965, с. 208; 1969, с. 177—178). Одна з монет — знахідка 1957 р. (розкопки В. М. Даниленка на острові біля с. Сокильці, Гайсинського р-ну Вінницької обл. в ур. «Могила»); це напівгріш Владислава Ягайла масою 1,36 г, що не містить знаків під короною (за олівцевим малюнком). Такі монети,

згідно останніх напрацювань польських дослідників, можуть належати до карбування 1406—1414 рр. (Borowski 2009, s. 241). Згідно сучасних досліджень, серед кераміки із Сокильців присутні вироби, аналогічні до знахідок із золотоординських міст та Середньої Азії (Виногородська 2008, с. 336).

Тоді ж, у 1960-ті рр., було започатковане комплексне дослідження середньовічних пам'яток Побужжя, виявлено та обстежено низку городищ, замчищ та поселень XIV—XVIII ст. На Брацлавському замчищі зафіксовано вали, виявлено потужний горілий шар, кераміку XIV—XV ст., зібрано численний підйомний матеріал на селищі, що прилягало до замчища (Кучера, Юра 1972, с. 386). Новітні дослідження Брацлава підтвердили датування пам'ятки — XIV—XV ст. При археологічних дослідженнях однієї зі споруд XV ст. знайдено зламаний празький гріш Вацлава IV (1378—1419), карбований після 1405—1407 рр. (Виногородська 2004, с. 78). За новітніми розкопками, Брацлавське замчище збудоване на давньоруському городищі XI—XIII ст. У Вінниці при розкопках замчища «Литовський замок» зібрано колекцію кераміки, одна з груп якої відповідає характеристикам подібної групи сокилецької і брацлавської кераміки і може датуватися кінцем XIII — початком XIV ст. Один із таких горщиків знайдено в споруді з відкритим вогнищем, що є характерним для споруд кочовиків (Виногородська 2008, с. 337—339).

У ряді випадків велика інформативність пам'яток нумізматики надає їм першорядне значення у вирішенні цілої низки проблем археології й історії, насамперед, у хронології окремої пам'ятки, групи пам'яток чи датуванні певних категорій археологічних знахідок. Сукупність монет із розкопок однієї археологічної пам'ятки,

Золотоординські мідні монети з «двоголовим орлом» (за: 1, 4 — Френ 1832; 2, 3 — Янина 1970)

монетних знахідок із визначеної території, монет одного періоду, держави, міста, володаря дає дослідникам надзвичайно потужне джерело. Наукова цінність таких сукупностей визначається не кількістю монет, а тим, наскільки закладена в них інформація доповнює чи переважає інформацію інших джерел (Беляков 1990, с. 85—86).

В останні десятиріччя на кількох пам'ятках у басейні Південного Бугу проведено стаціонарні та розвідкові роботи. В результаті систематичних археологічних досліджень Торговиці зібрано значну кількість матеріалів, у тому числі золотоординських монет кінця першої — початку другої половини XIV ст., що дають можливість пов'язувати пам'ятку із золотоординським містом. Окремі знахідки дозволяють припускати наявність у ньому прошарку християнського населення. Зокрема, знахідка залізного процесійного хреста походить із напівкруглого об'єкта (скупчення обробленого каміння) у кордонах могильника XIV ст. (Бокій, Козир 2005, с. 70—73). На золотоординських пам'ятках України фіксуються процесійні хрести (Мамай-Сурка, Торговиця), залишки легких наземних споруд культового характеру та ін. Це пов'язується з масовою християнізацією половців, насамперед, з Угорщини (Квитницький 2016, с. 57—58, 62—64). За 15 польових сезонів (до початку другого десятиліття XXI ст.) в Торговиці зібрано біля 100 золотоординських монет (Бокій, Козир 2005, с. 44—45, 60—61, 72, 82; Козир 2010, с. 6—14; Боровик 2012, с. 93).

Час існування й загибелі цього центру корегують і кілька нумізматичних комплексів. У відомому Торговицькому скарбі 1894 р. з берега р. Синюхи (173 монети) присутні джучидські дирхеми від Токти (1290—1312) до Навруза (1359—1360), а також 6 празьких грошів Вацлава II (1305—1310), Яна I Люксембурзького (1310—1346) і Карла (1346—1378) (Сиверс 1922, с. 21). В семи з 478 поховань торговицького могильника виявлено 26 мідних і 35 срібних монет, ще три мідні монети було знайдено в межах могильника. Скупчення з 32 срібних монет Узбека (1313—1341), Джанібєка (1341—1357) та Бердібека (1357—1359) були виявлені в районі таза одного з поховань і, напевно, становили «кишенькові гроші» (Боровик 2012, с. 92—93). Відсутність згадок про монети ханів початку 60-х рр., а особливо, карбованих у великій кількості монет Абдуллаха (1362—1369), дозволяє

досить точно датувати ці комплекси межею 50-х—60-х рр. XIV ст. Мідні монети в абсолютній більшості представлені добре відомим типом 50-х рр. XIV ст. з квітковою розеткою чи її наслідуваннями (?), але зустрічаються і пули з двоголовим орлом. В одному з поховань торговицького могильника (пох. 111), в районі лівої руки похованого, знайдено п'ять монет, що лежали купкою («стовпчиком», на верхній зафіксовано відбиток тканини, залишки шкіряного гаманця): чотири — з квітковою розеткою, а одна з двоголовим орлом чи наслідування (?) (Бокій, Козир 2005, с. 46, 61, 82; Козир 2010, с. 11). Це може свідчити про одночасне чи майже одночасне використання таких монет.

Монети з двоголовим орлом відомі дуже давно, але й до нашого часу серед дослідників не існує однастайності з приводу їх датування, пояснення самого символу, прочитання написів, а також чисельних наслідувань, виокремлення яких викликає певні труднощі. Адже написи навіть на «законних монетах» не читаються однозначно дослідниками. Орієталіст Х.-М. Френ, навівши кілька варіантів таких монет (рисунок: 4), не наважився «прочитати» їх написи, хоча мав можливість дослідити величезну кількість подібних монет. Не мав учений і впевненості в атрибуції зображення, зазначивши, що фігура на монеті, схожа на двоголового орла (рисунок: 1; Френ 1832, с. 39, 37).

С. О. Янина, також дослідивши величезну кількість подібних монет, звернула увагу, що прочтіння напису сумнівно й можливо словами переданий рік карбування (Янина 1958, с. 406). Дослідниця, за спостереженнями своїх попередників, в одних випадках погодилася з датою «сімсот сорок дев'ять» — 749 р. г. (1348/1349) у Сараї ал-Джедід (Янина 1958, с. 400), в інших прочитала іншу дату — 743 р. г. (1342/1343) (рисунок: 2; Янина 1954, с. 438—439, № 48; 1970, с. 199, № 11). А ще прочитала: карбування Криму в 744 році (1343/1344) — на іншому типі таких монет (Янина 1962, с. 156), але залишила це під знаком питання (Янина 1970, с. 200, № 14). На значній частині монет без дат було прочитано — 16 данг (Янина 1958, с. 406, № 49—50; 1962, с. 158, № 49—50). На одному з варіантів дату було позначено словами: «сімсот п'ятдесят один» — 751 р. г. (1350/1351) (Янина 1958, с. 400, рис. 3: 5; 1960, с. 217, № 646). У сучасних дослідженнях наводяться аргументи щодо помилковості останнього визначення: монети з датою словами «сімсот п'ятдесят один» випускались в турецькому бейлику Еретидів (Гончаров 2018, с. 65).

Але надзвичайно важливим видається спостереження, що подібні монети, карбовані в Сараї ал-Джедід у 743 р. г., без указівки номіналу, надзвичайно рідкісні, що дозволяє бачити в них пам'ятники початкового етапу карбування (Янина 1960, с. 213).

В наш час виділяють три окремі групи чи типи карбування джучидських монет. Перша —

Джанібека (1313—1341), із легендою: «Карбування (ас-) Сарая ал-Джедід» та датою 743 р. г. у крапковому обідку. Друга — із подібною легендою, де замість цифр написано співвідношення мідних та срібних монет — шістнадцять данг, але без дати (випуск датовано 743—751 рр. г.). Третя — монети 744 р. г. з легендою у подвійному квадратному картуші: «Карбування Криму / у році / четвертому / сімсот / сороковому» (Гончаров 2015а, с. 8). Слід зазначити, що існує версія про прочитання легенди на монетах останньої групи як карбування Криму в 743 р. г. (Хромов 2004, с. 16), що не знаходить підтримки у частині дослідників, які визнають дату на кримських монетах — 744 р. г. (1343/1344) (Лебедев, Ситник 2013, с. 6).

Певно, що значні розбіжності у можливому прочитанні, датуванні та перебігу карбування монет із двоголовим орлом дозволяють сучасним дослідникам констатувати, що легенди на таких монетах викликають питання, але топографія знахідок свідчить про їхнє карбування в Криму та *залишають можливість їх коректного визначення — 1340-і рр.* (Пачкалов 2019, с. 79—80). А це дозволяють погодитися з думкою про можливі рамки карбування монет із двоголовим орлом — 1342—1350 рр. Оскільки саме 751 р. г. (розпочався 11 березня 1350 р.) датовані найдавніші відомі монети з квітковою розеткою (наймасовіша група мідних золотоординських монет початку другої половини XIV ст. в українських знахідках) принципів іншого типу й ваги (Гончаров 2018, с. 77, прим. 18).

Монети кримського карбування з двоголовим орлом, із легендою у подвійному квадратному картуші, становлять найдавнішу, помітну і відносно масову групу післямонгольських знахідок мідних монет у Побужжі та в районі Буго-Дніпровського лиману. Такі монети відомі у Торговиці, у Баликлеї, у Голопристанському, Цюрюпінському, Бериславському, Каховському районах Херсонської області, у Веселинівському районі Миколаївської області (Піворович 2008, с. 14—15). «Кримський тип» монет із двоголовим орлом абсолютною перевагає серед знахідок. Хоча існує інформація про знахідки монет із Баликлеї з написом «шістнадцять данг», а також про наслідування з Кінбурзької коси та Баликлеї (Піворович 2008, с. 17). Довгий час через різночитання легенд, у зв'язку з одруженням Узбека на дочці візантійського імператора, та метрологічними показниками, частина дослідників пов'язувала такі монети з карбуванням Узбека (1313—1342) (Мухамадиев 1983, с. 77—80). В наш час переважає думка про їх карбування за Джанібека (1342—1357).

В різних місцях Золотої Орди виявлені чисельні наслідування монетам із двоголовим орлом. Наприклад, на Водянському городищі зафіксовано 64 подібні наслідування чи 23,2 % усіх пулів цього типу, які значно переважають у процентному відношенні наслідування з квітковою розеткою (Клоков, Лебедев 2000, с. 335,

320—321). Серед опублікованих нещодавно 500 монет кримського карбування з двоголовим орлом колекція «законних пулів» продатована 743 р. г. У значній частині цих монет помічають майже одночасне з випусками «законних пулів» викривлення легенди, що, за припущенням, продовжувалося до початку карбування пулів із квітковою розеткою — до 1350 р. Виготовлення грубих наслідувань із нечитаними легендами датовано до 1360-х рр. (Хромов 2004, с. 17—20, рис. 2—19, 20—31). Інші дослідники, коментуючи цю колекцію, відзначають, що у 12 різновидів не зафіксовано прогресуючого накопичення викривлень у легендах, але велика група грубих наслідувань із повністю нечитаними легендами може свідчити про наявність значної перерви між карбуванням законних пулів у 744 р. г. і їх наслідуваннями (Лебедев, Ситник 2013, с. 6).

У сучасних дослідженнях велика увага приділяється саме зображенню двоголового орла. В оформленні монет зафіксована значна стилізація. Частина дослідників наголошує на умовності назви «двоголовий орел» та пропонує власні інтерпретації виду птаха, зображеного на монетах, або вбачають у ньому абстрактну, символічну чи алегоричну фігуру (Хромов 2016, с. 94—95). Певної гостроти дискусії надає той факт, що наприкінці XV ст. двоголовий орел стає державною емблемою Московського царства, а потім і Російської імперії. І тому згадані джучидські монети іноді розглядаються в якості аргументів на користь чингізидського походження двоголового орла.

Прихильників і опонентів різних версій про походження цього символу, що зустрічається і на монетах багатьох країн Європи й Азії, умовно поділяють на західників, візантиністів та східняків-тюркологів (сучасний і якісний огляд цього питання див. Гончаров 2015а). Варто зазначити, що і серед прихильників тюркського чи золотоординського походження символу не існує єдності. За згадкою в історико-фольклорному творі кінця XVII ст. «Дефтер и Чингиз-наме», до кланових атрибутів Чингиз-хана відносять і птаха — «ике баш Кара кош», що перекладається як двоголовий каракосх (якого відносять до роду яструбиних, що іноді називався і беркутом чи чорним орлом). Вважається, що саме це зображення присутнє на золотоординських і хулагуїдських монетах 1279/1280—1352 рр. (Исхаков 2007, с. 28—29). У спеціальному дослідженні, присвяченому цьому джерелу, при розгляді атрибутів Чингиз-хана (дерева, птиці, урана й тамги) звертається увага, що за наявними даними поки не можливо вирішити це питання. Відповідні атрибути Чингиз-хана перекладають як: дерево — платан, птиця — яструб, уран — джанкаба, тамга — голова птиці (Иванич 2001, с. 323, 328). Але ще Р. Р. Фасмер звернув увагу, що двоголовий орел з'являється в ханів Золотої Орди не як державний герб, а лише як зображення на порівняно незначній кількості мідних

монет, приблизно одночасно з цілою низкою інших зображень (Гончаров 2015а, с. 9). Як припускали ще в 1960—1970-х рр., двоголовий орел міг бути гербом якогось золотоординського феодала, який узяв на відкуп карбування мідної монети (М. А. Сейфеддіні; Галкин 1978, с. 219).

Одним з основних елементів адміністративної реформи Узбека (1312—1342) називають вилучення улусів у Джучидів і передачу їх представникам родоплемінної знаті, що супроводжувалися чисельним знищенням Чингізидів. До володінь 17 емірів — темників, представників родоплемінної знаті, долучають 5 улусів, що залишилися в управлінні незнищених Ордуїдів та Шибанидів (Сабитов 2012, с. 234—236).

Стосовно монет привертає увагу не стільки доволі схематичне зображення самого орла (особливо на наслідуваннях, які також вважались «законними засобами платежу» на відповідних територіях), скільки картуші, в яких розміщено легенду. На окремих монетах Сарай ал-Джадіда з двоголовим орлом 743 р. г. присутній своєрідний картуш у вигляді арки. Звертається увага, що картуш такої форми в оформленні золотоординських мідних монет по своєму унікальний і більше ніде не зустрічається. Але він зафіксований на рідкісних золотих і численних срібних монетах ілхана Абу Саїда (1317—1335) (Гончаров 2018, с. 73—74). На багатьох кримських монетах Джанібека 744 р. г. помітною особливістю є подвійний квадратний картуш, що з'єднується з обідком двома відрізками з кожної сторони (рисунок: 4). Причому ця особливість є помітною навіть на грубих і нечитабельних наслідуваннях (Хромов 2004, с. 32, фото 76, 77, 78, 81, 82, 90, 91, 97, 98, 104, 106). Складається враження, що повторенню картуша (як і відрізкам, що його з'єднували) надавалося першорядне значення, що, можливо, пов'язано з необхідністю підкреслити законність права на карбування таких монет та, відповідно, із зовнішнім оформленням первинного документа (або предмета, речі, споруди, де документ був «прилюднений»), що надавав право на карбування. На це, певним чином, указує і принципово інший картуш навкруги двоголового орла на анонімних монетах часу правління Азиз-шейха (1364—1367) (рисунок: 3), що обмежено з'явилися в Гюлістані в 766 р. г. (1364—1365) (Гончаров 2015а, с. 9).

На зв'язок між монетами і ярликами вказують відповідні легенди на монетах: «за наказом (ярликом)». Зокрема, з ярликом покійного хана Джанібека (*що надавав право і монетного карбування*) пов'язане розміщення його імені на монетах Пулад-Тимура 768 р. г. (1366/1367). З нагадуванням про такий наказ відомі мідні монети (Федоров-Давыдов 2003, с. 27—28, 38). Вони могли відтворювати основний зміст наказу (ярлика) у відповідних зображеннях і символах (зрозумілих у даній місцевості і в даний час) багатонаціональної й кланової Золотої Орди. В цьому контексті певні зображення на монетах можуть бути пов'язані з умовною передачею на-

казу про їх виготовлення, із зовнішнім оформленням чи підтвердження ярлика на право їх випуску (і для різних місцевостей, представникам різних кланів вони могли по різному оформлюватися). На монетах відомі різноманітні символи, тамги різної форми, імена емірів поруч з іменами правлячих ханів, що дозволяє ставити питання про можливість карбування монет окремими емірами (Гончаров 2015b, с. 94—95; 2016, с. 45—47). Звертається увага на можливість отримання права карбування власної монети окремими улусбеками з відповідними знаками чи тамгами разом із ярликами (Гончаров, Тростьянский 2012, с. 132).

До ярликів можуть належати до 10 типів документів, у тому числі і такі, що надавали права на завідування монетними дворами (Усманов 1979, с. 281). Частина таких символів може пов'язуватися з певними етнічними групами чи родами в багатонаціональній Золотій Орді. На монетах відомі імена емірів територій (Френ 1832, с. 22; Почекаев 2009, с. 107). Територій, що за своєю площею, природними, людськими та грошовими ресурсами могли переважати окремі європейські країни з розвинутим монетним виробництвом. Існує припущення, що монети карбували розбиті Ольгердом еміри: Кутлугбуга (у Солхаті) і Хаджи-бек (у Кирк-йєрі) (Гончаров 2016, с. 46). В історіографії зверталася увага і на певний зв'язок у зображеннях на пайцзе і золотоординських монетах (Иностранцев 1907—1908, с. 179). Сама пайцза — золота, срібна, мідна дощечка визначеної форми, розміру й ваги — розглядається як посвідчення до ярлика, основного правовстановлюючого документа в Золотій Орді (Почекаев 2009, с. 55). Тому не виключений зв'язок у оформленні відповідних ярликів, пайцзи і монет, враховуючи, що всі вони можуть розглядатися в одному ряді як найважливіші елементи права Золотої Орди.

Безперечно, що зображення на монетах використовувалися в ідеологічних, політичних та культурних цілях, слугували засобом масової інформації. Але основними, базовими функціями монет були платіжні. І саме з цими платіжними функціями, з урахуванням правової (у даному контексті кланової) Золотої Орди, узгоджувалися й основні зображення на монетах. Вони могли бути емблемою клану, племені, конкретного еміра (Хамидуллин и др. 2015, с. 305), чи відтворювати елементи зовнішнього оформлення ярлика, дату його видачі тощо. Частина подібних зображень кречетів, соколів, орлів, яструбів, беркутів та ін., і в тому числі двоголовий орел (птаха, що його нагадує чи щось інше (?), може відноситися ще до початкових етапів Монгольської імперії. «Дафтар-и Чингиз-наме», де поруч із легендарними і фольклорними відомостями присутні й історичні, згадує про 15 тюркських і монгольських родів; власне монгольський елемент представлений 5 родами: Конгират, Керейт, Кият, Катай і Салчут. Цей твір є єдиним джерелом, де присутні одночасно всі чотири ос-

новних ознаки родів: дерево, птах, уран і тамга (Иванич 2001, с. 319—322).

Із завоюванням величезної території до Дунаю нащадками Чингіз-хана, у складі імперії опинилася велика кількість нових племен і народів тюркського, угро-фінського, кавказького, іранського, слов'янського та ін. походження, із сформованими символами та гербами. І їх еліта в XIV ст., також залучалася до управління у відповідних улусах. Певна емблема (зооморфне зображення) на монетах могла бути підставою і для податкового обкладання. В цьому контексті надання права карбування монети з емблемами родів чи кланів окремим емірам чи князям означало і визначення податку. Але його збір, його законність повинні були бути зрозумілими більшості кочового населення.

Рашид-ад-дін залишив розповідь про зовнішнє оформлення відповідних указів у податковій сфері в іранських монголів. Один список із реєстром податків повинен був зберігатися у Великому дивані й один — у кожній області. Згідно тому, як складений розпис податків, кожне село й місто повинні були накреслити цей розпис на дерев'яних дошках чи кам'яних плитах, чи мідних і залізних листах. Або витиснути напис на алебастрі, чи написати на воротах села, на мечеті, на мінареті... У євреїв і християн на дверях храмів і на воротах сіл. Кочівники мали ставити стовпи із написом у місцях, де вважають за корисне (Рашид-ад-дин 1946, с. 259). Напевно, щось подібне відбувалося і з доведенням інформації про законність обігової монети, особливо нововведеної, в тому числі і в джучидських володіннях. Або, як помічають сучасні дослідники, згадуючи золотоординські монети, народжується відчуття, що за примітивною й умовною формою передачі двоголового орла на них ховається лише символ, реальний прототип якого був відомий кожному (Халитова, Халитов 2013). Далі наведено приклади зображення двоголового орла на воротах Диярбакира в Конї, столиці Сельджукської держави в XIII ст., сови на воротах Ор Капуси (Перекоп), рельєфу у вигляді двох сплєтених драконів на Північних воротах Хан-Сарая в Бахчисараї (Халитова, Халитов 2013, с. 111). В очах сучасників зв'язок між зображеннями на монетах і спорудах усвідомлювався як звичайне явище (Клавихо 1990, с. 103, 185—186).

Уведені нещодавно до наукового обігу знахідки золотоординських монет (кілька скарбів, велика кількість окремих знахідок) із городища (фортеці) Баликлей біля с. Покровка Веселинівського р-ну Миколаївської обл. підтверджують існування тут значного золотоординського центру із першої половини XIV ст. (Піворович 2008, с. 13—17; Господаренко 2021, с. 337 (на малюнку мідні пули 1350-х рр. з розеткою, або наслідування (?). Крім мідних (міських) та срібних монет Узбека, Джанібєка та Бердібека, тут широко представлене карбування Кільдібека (1361—1362) та «мамаєвого хана» Абдуллаха

(1362—1369), що свідчить про активне функціонування населеного пункту і протягом 60-х рр. XIV ст. (Піворович 2008, с. 15—26).

Ці нумізматичні знахідки у Торговиці і біля Покровки (саме дві компактні групи монет із двоголовим орлом та квітковою розеткою) підтверджують існування кількох міських центрів у Побужжі наприкінці першої — на початку другої половини XIV ст. та дозволяють припускати початок їх утворення — 1340-і рр. Безумовно, не йдеться про великі золотоординські міста на зразок улусних центрів, типу великих міст центральних районів Золотої Орди чи Середньої Азії. Вони були невеличкими міськими центрами, що вирости протягом кількох десятиліть на шляхах до солончаків Причорномор'я, можливо, в районах уже існуючих поселень, поштових станцій (враховуючи надзвичайно розвинуту ямську службу в Монгольській державі), караван-сараїв тощо. Про це можуть свідчити й окремі знахідки мідних золотоординських монет давнішого часу на згаданих пам'ятках. Ймовірно, до міських центрів належало ще кілька городищ в Побужжі (називають 5—6 населених пунктів), стаціонарні розкопки на яких не провадилися (Егоров 1985, с. 82—84). Але *серії однотипних мідних монет* на одній пам'ятці (особливо в поєднанні зі стаціонарними спорудами та могильниками) вказують на існування міських центрів — таких, що виникли на комунікаціях у басейні Південного Бугу, між Поділлям і Причорномор'ям. Це також створювало необхідні передумови для накопичення відповідних ресурсів і не виключало власного виробництва монет, як це припускається для Баликлей на основі знахідок наслідувань із квітковою розеткою (Піворович 2008, с. 35). Мідні золотоординські монети типів із двоголовим орлом і квітковою розеткою 40—50-х рр. XIV ст. масово представлені в золотоординських центрах Побужжя й Подністров'я (Старий Орхей, Костешти, Торговиця, Баликлей). 50—60-ми рр. XIV ст. датовані наслідування таким пулам. Питання, хто і коли робив їх наслідування, залишається дискусійним. 1884 р. В. К. Савельєв, публікуючи колекцію мідних монет з Болгару, звернув увагу на серію монет із зображенням двоголового орла, зазначив, що легенди деяких штемпелів неправильні і припустив, що вони могли бути карбовані руськими, що відкидається сучасними дослідниками (Клоков, Лебедев 2000, с. 309, 316—317, 335). Їх виготовлення було можливе в багатьох містах Золотої Орди, в тому числі і в прикордонних з Кримом північно-західних областях Причорномор'я (Клоков, Лебедев 2000, с. 331, 336; Лебедев, Смирнов 2005, с. 29).

Автор цих рядків, користуючись порадами Х.-М. Френа (Френ 1832, с. 37, 39), не взявся за виокремлення «законних монет» із двоголовим орлом і їх наслідувань із відомих на початок XXI ст. близько десятка подібних монет із Торговиці. Але попередній огляд таких монет (часто з поховань, значною мірою — стертих і пошко-

джених) дозволив припускати наявність певних викривлень в оформленні деяких монет. Напевно, виокремлення зазначених монет стане більш реальним із накопиченням джерельної бази, поштемпельним аналізом подібних монет внаслідок проведення планомірних й систематичних досліджень золотоординських пам'яток Побужжя, що тільки розпочинаються. Планомірного дослідження території кількох областей України, де в XIV ст., в межах степового регіону та в порубіжних лісостепових зонах виникають «степові» міста.

ЛІТЕРАТУРА

- Беляков, А. С. 1990. Нумизматика. В: Гусарова, Т. П. (ред.). *Введение в специальные исторические дисциплины*. Москва: МГУ, с. 81-137.
- Бокій, Н., Козир, І. 2005. Комплекс золотоординського часу біля с. Торговиця на Кіровоградщині (попередня публікація). В: Шабульдо, Ф. М. (ред.). *Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях*. Київ: Інститут історії України НАН України, с. 41-83.
- Боровик, Т. Д. 2012. Поховання 241 могильника золотоординського часу на Кіровоградщині. *Археологія*, 4, с. 91-94.
- Виногородська, Л. І. 2004. Дослідження зброярні XV ст. у Брацлаві Вінницької області. *Відлуння віків*, 1, с. 274-278.
- Виногородська, Л. І. 2008. Замки XIII—XV ст. на Побужжі (фортифікація та матеріальна культура). В: Івакін, Г. Ю. (ред.). *Деньсьлово: збірка праць на пошану дійсного члена НАН України П. П. Толочка з нагоди його 70-річчя*. Київ: Корвін-прес, с. 335-343.
- Галкин, Л. Л. 1978. Символика джучидских монет. В: Кропоткин, В. В. (ред.). *Проблемы советской археологии*. Москва: Наука, с. 219-229.
- Гончаров, Е. Ю. 2015а. Двуглавый орёл на монетах Золотой Орды и Малой Азии. Вторая половина XIII—XIV вв. *Нумизматика Золотой Орды*, 5, с. 5-14.
- Гончаров, Е. Ю. 2015б. Тамги эмиров на пулах улуса джучидов XIV—XV вв. (постановка вопроса). *Нумизматические чтения Государственного исторического музея 2015 года*, с. 93-97.
- Гончаров, Е. Ю. 2016. Новые типы пулов 760-х г. х. Сырдарья и Крым. *Нумизматические чтения Государственного исторического музея 2016 года*, с. 43-47.
- Гончаров, Е. Ю. 2018. Игра о джучидском пуле (нумизматическое источниковедение на примере одной монеты). *Труды Института востоковедения РАН*, 14: Письменные памятники Востока: проблемы перевода и интерпретации. Избранные доклады, 2, с. 61-93.
- Гончаров, Е. Ю., Тростьянский, О. В. 2012. Знаки собственности на монетах литовско-русского пограничья. Причины появления. В: *Международная нумизматическая конференция. Тезисы докладов. Вильнюс, 23—25 мая 2012*. Вильнюс: Национальный музей Литвы, с. 129-132.
- Господаренко, О. 2021. Поселення «Городок» і перспективи дослідження середньовічної фортеці «Баликлеї». *Емінак*, 1 (33), с. 328-338.
- Егоров, В. Л. 1985. *Историческая география Золотой Орды*. Москва: Наука.
- Иванич, М. 2001. «Дафтар-и Чингиз-наме» как источник по истории кочевых обществ. В: Усманов, М. А. (ред.). *Источниковедение истории Улуса Джучи (Золотой Орды). От Калки до Астрахани. 1223—1556*. Казань: Институт истории АН РТ, с. 314-328.
- Иностранцев, К. 1907—1908. К вопросу «о басме». *Записки Восточного отделения Императорского русского археологического общества*, XVIII, с. 172-179.
- Исхаков, Д. 2007. Клановая принадлежность дома Чингиз-хана (Алтын Урука) и его атрибуты (постановка проблемы). В: *Средневековая археология евразийских степей. Материалы Учредительного съезда Международного конгресса*. II. Казань: Институт истории АН РТ, с. 28-30.
- Квитницкий, М. В. 2016. Потрясения в духовной культуре половцев Восточной Европы XIII—XIV вв. (по данным археологии). *Stratum plus*, 6, с. 45-68.
- Клавихо, Р. Г. де. 1990. *Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403—1406)*. Москва: Наука.
- Клоков, В. В., Лебедев, В. П. 2000. Джучидские монеты с Водянского городища. *Степи Евразии в эпоху средневековья*, 1, с. 303-344.
- Козир, І. 2010. Керамічна майстерня золотоординського часу з торговицького археологічного комплексу. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка*. Історичні науки, 13, с. 6-14.
- Кучера, М. П. 1965. Середньовічне городище біля с. Сокильці на Південному Бугу. *Археологія*, XIX, с. 201-218.
- Кучера, М. П. 1969. Про одну групу середньовічної кераміки на території УРСР. В: Бідзіля, В. І. (ред.). *Слов'яно-руські старожитності*. Київ: Наукова думка, с. 174-181.
- Кучера, М. П., Юра, Р. О. 1972. Обстеження городищ і замочків на Поділлі. *Археологічні дослідження на Україні в 1969 р.*, 4, с. 382-386.
- Лебедев, В. П., Смирнов, В. В. 2005. Новосарайские пулы с цветочной розеткой из Крыма и Азова. В: Петров, П. Н. (ред.). *Монеты и денежное обращение в монгольских государствах XIII—XV веков. Труды III международной нумизматической конференции. Старый Крым, 3—9 октября 2004*. Москва: Нумизматическая литература, с. 24-30.
- Лебедев, В. П., Ситник, В. Г. 2013. Заключительная точка в датировке редкого крымского пула Джанибека и его массового аналога. В: Хромов, К. К. (ред.). *Восточная нумизматика в Украине. III: Улус Джучи, Крымское ханство и сопредельные государства в XIII—XVIII вв.* Киев: Логос, с. 107-113.
- Пачкалов, А. В. 2019. Нумизматические находки из Эски-Юрта (Крым). *Археология, этнография и антропология Евразии*, 47, 2, с. 77-83.
- Піворович, В. Б. 2008. *Монети і скарби півдня України*. Херсон: Літопис Причорномор'я.
- Почекаев, Р. Ю. 2009. *Право Золотой Орды*. Казань: Фэн.
- Сабитов, Ж. М. 2012. Административная реформа хана Узбека. В: Миргалеев, И. М., Сайфетдинова, Э. Г. (ред.). *Ислам и власть в Золотой Орде*. Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, с. 232-239.
- Сиверс, А. А. 1922. *Топография кладов с пражскими грошами*. Петербург: Российская Государственная Академическая Типография.
- Усманов, М. А. 1979. *Жалованные акты Джучиева улуса*. Казань: Казанский университет.
- Фёдоров-Давыдов, Г. А. 2003. *Денежное дело Золотой Орды*. Москва: Палеограф.

Халитова, Н. Н., Халитов, Н. Х. 2013. Двуглавый орёл в исламском и тюрко-татарском средневековом искусстве. *Средневековые тюрко-татарские государства*, 5, с. 109-113.

Хамидуллин, С. И., Юсупов, Ю. М., Асылгужин, Р. Р., Шайхеев, Р. Р., Саитбатталов, И. Р., Волков, В. Г., Каримов, А. А., Зайнуллин, А. М., Камалов, Р. М., Марваров, Ф. С., Рыскулов, Р. М., Асылгужин, А. Р., Гумерова, А. Я., Галеева, Г. Ю., Султанова, Г. Д. 2015. *История башкирских родов. Кыргыз*. 10. Уфа: Уфимский полиграфкомбинат.

Хромов, К. К. 2004. Новый именной пул из Крыма середины XIV века. О датировке анонимного крымского пула с изображением стилизованного двуглавого орла. В: Хромов, К. К. *Восточная нумизматика в Украине*. 1: Монеты Джучидов XIII—XV веков. Киев: Клякса, с. 15-33.

Янина, С. А. 1954. Джучидские монеты из раскопок и сборов Куйбышевской археологической экспедиции в Болгарах в 1946—1952 гг. В: Смирнов, А. П. (ред.). *Труды Куйбышевской археологической экспедиции*. I. Материалы и исследования по археологии СССР, 42. Москва: АН СССР, с. 425-457.

Янина, С. А. 1958. Джучидские монеты из раскопок и сборов Куйбышевской археологической экспедиции в Болгарах в 1953—1954 гг. В: Смирнов, А. П. (ред.). *Труды Куйбышевской археологической экспедиции*. II. Материалы и исследования по археологии СССР, 61. Москва: АН СССР, с. 392-414.

Янина, С. А. 1960. Джучидские монеты из раскопок и сборов Куйбышевской археологической экспедиции в Болгарах в 1957 году. В: Смирнов, А. П. (ред.). *Труды Куйбышевской археологической экспедиции*. III. Материалы и исследования по археологии СССР, 80. Москва: АН СССР, с. 210-218.

Янина, С. А. 1962. Общий обзор коллекции джучидских монет из раскопок и сборов Куйбышевской экспедиции в Болгарах (1946—1958 гг.). В: Смирнов, А. П. (ред.). *Труды Куйбышевской археологической экспедиции*. IV. Материалы и исследования по археологии СССР, 111. Москва: АН СССР, с. 153-178.

Янина, С. А. 1970. Монеты Золотой Орды из раскопок и сборов Поволжской археологической экспедиции на Царевском городище в 1959—1962 гг. В: Смирнов, А. П. (ред.). *Поволжье в средние века*. Москва: Наука, с. 194-218.

Borowski, W. 2009. Głos w kwestii datowania półgroszy koronnych Władysława Jagiełły. *Biuletyn numizmatyczny*, 4 (356), s. 241-245.

REFERENCES

Beliakov, A. S. 1990. Numizmatika. In: Gusarova, T. P. (ed.). *Vvedenie v spetsialnye istoricheskie distsipliny*. Moskva: MGU, s. 81-137.

Bokii, N., Kozyr, I. 2005. Kompleks zolotoordynskoho chasu bilia s. Torhovyt'skoho na Kirovohradshchyni (poperednia publikatsiia). In: Shabuldo, F. M. (ed.). *Synovodska problema u novitnikh doslidzhenniakh*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 41-83.

Borovyk, T. D. 2012. Pokhovannia 241 mohylnya zolotoordynskoho chasu na Kirovohradshchyni. *Arkheolohiia*, 4, s. 91-94.

Vynohrodska, L. I. 2004. Doslidzhennia zbroiarni XV st. u Bratslavi Vinnytskoi oblasti. *Vidlunnia vikiv*, 1, s. 274-278.

Vynohrodska, L. I. 2008. Zamky XIII—XV st. na Pobuzhzhii (fortyfikatsiia ta materialna kultura). In: Ivakin, H. Yu. (ed.). *Dneslovo: zbirka prats na poshanu diisnoho chlena NAN Ukrainy P. P. Tolochka z nahody yoho 70-richchia*. Kyiv: Korrvin-pres, s. 335-343.

Galkin, L. L. 1978. Simvolika dzhuchidskikh monet. In: Kropotkin, V. V. (ed.). *Problemy sovetskoï arkheologii*. Moskva: Nauka, s. 219-229.

Goncharov, E. Iu. 2015a. Dvuglavyy orel na monetakh Zolotoi Ordy i Maloi Azii. Vtoraia polovina XIII—XIV vv. *Numizmatika Zolotoi Ordy*, 5, s. 5-14.

Goncharov, E. Iu. 2015b. Tamgi emirov na pulakh ulusa dzhuchidov XIV—XV vv. (postanovka voprosa). *Numizmaticheskie chteniia Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia 2015 goda*, s. 93-97.

Goncharov, E. Iu. 2016. Novye tipy pulov 760-kh g. kh. Syrdaria i Krym. *Numizmaticheskie chteniia Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia 2016 goda*, s. 43-47.

Goncharov, E. Iu. 2018. Igra o dzhuchidskom pule (numizmaticheskoe istochnikovedenie na primere odnoi monety). *Trudy Instituta vostokovedeniia RAN*, 14: Pismennyye pamiatniki Vostoka: problemy perevoda i interpretatsii. *Izbrannyye doklady*, 2, s. 61-93.

Goncharov, E. Iu., Trostianskii, O. V. 2012. Znaki sobstvennosti na monetakh litovsko-russkogo pogranichia. Prichiny poivleniia. In: *Mezhdunarodnaia numizmaticheskaia konferentsiia. Tezisy dokladov. Vilnius, 23—25 maia 2012*. Vilnius: Natsionalnyi muzei Litvy, s. 129-132.

Hospodarenko, O. 2021. Poselennia «Horodok» i perspektyvy doslidzhennia serednovichnoi fortetsi «Balyklei». *Eminak*, 1 (33), s. 328-338.

Egorov, V. L. 1985. *Istoricheskaia geografiia Zolotoi Ordy*. Moskva: Nauka.

Ivanich, M. 2001. «Daftar-i Chingiz-name» kak istochnik po istorii kochevykh obshchestv. In: Usmanov, M. A. (ed.). *Istochnikovedenie istorii Ulusa Dzhuchi (Zolotoi Ordy). Ot Kal'ki do Astrakhani. 1223—1556*. Kazan: Institut istorii AN RT, s. 314-328.

Inostrantsev, K. 1907—1908. K voprosu «o basme». *Zapiski Vostochnogo otdeleniia Imperatorskogo russkogo arkheologicheskogo obshchestva*, XVIII, s. 172-179.

Iskhakho, D. 2007. Klanovaia prinadlezhnost doma Chingiz-khana (Altyn Uruka) i ego atributy (postanovka problemy). In: *Srednevekovaiia arkheologiia evraziiskikh stepei. Materialy Uchreditelnogo siezda Mezhdunarodnogo kongressa*. II. Kazan: Institut istorii AN RT, s. 28-30.

Kvitnitskii, M. V. 2016. Potriasiennia v dukhovnoi kul'ture polovtsev Vostochnoi Evropy XIII—XIV vv. (po dannym arkheologii). *Stratum plus*, 6, s. 45-68.

Klavikho, R. G. de. 1990. *Dnevnik puteshestviia v Samar-kand ko dvoru Timura (1403—1406)*. Moskva: Nauka.

Klovov, V. V., Lebedev, V. P. 2000. Dzhuchidskie monety s Vodianskogo gorodishcha. *Stepi Evrazii v epokhu srednevekovia*, 1, s. 303-344.

Kozyr, I. 2010. Keramichna maisternia zolotoordynskoho chasu z torhovyt'skoho arkheolohichnogo kompleksu. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu im. V. Vynnychenka. Istorychni nauky*, 13, s. 6-14.

Kuchera, M. P. 1965. Serednovichne horodysheche bilia s. Sokiltsi na Pivdennomu Buzi. *Arkheolohiia*, XIX, s. 201-218.

Kuchera, M. P. 1969. Pro odnu hrupu serednovichnoi keramiki na terytorii URSR. In: Bidzilia, V. I. (ed.). *Slov'ianoruskii starozhytnosti*. Kyiv: Naukova dumka, s. 174-181.

Kuchera, M. P., Yura, R. O. 1972. Obstezhennia horodyshch i zamchysch na Podilli. *Arkheolohichni doslidzhennia na Ukraini v 1969 r.*, 4, s. 382-386.

Lebedev, V. P., Smirnov, V. V. 2005. Novosaraiskie puly s tsvetochnoi rozetkoi iz Kryma i Azova. In: Petrov, P. N. (ed.). *Monety i denezhnoe obrashchenie v mongolskikh gosudarstvakh XIII—XV vekov. Trudy III mezhdunarodnoi numizmaticheskoi konferentsii. Staryi Krym, 3—9 oktiabria 2004*. Moskva: Numizmaticheskaia literatura, s. 24-30.

Lebedev, V. P., Sitnik, V. G. 2013. Zakliuchitelnaia tochka v datirovke redkogo krymskogo pula Dzhaniabeka i ego massovogo analoga. In: Khromov, K. K. (ed.). *Vostochnaia numizmatika v Ukraine*. III: Ulus Dzhuchi, Krymskoe khanstvo i sopredelnye gosudarstva v XIII—XVIII vv. Kiev: Logos, s. 107-113.

Pachkalov, A. V. 2019. Numizmaticheskie nakhodki iz Eski-lurta (Krym). *Arkheologiia, etnografiia i antropologiia Evrazii*, 47, 2, s. 77-83.

Pivorovych, V. B. 2008. *Monety i skarby pivdnia Ukrainy*. Kherson: Litopys Prychornomor'ia.

Pochekaev, R. Iu. 2009. *Pravo Zolotoi Ordy*. Kazan: Fen.

Sabitov, Zh. M. 2012. Administrativnaia reforma khana Uzbeka. In: Mirgaleev, I. M., Saifetdinova, E. G. (ed.). *Islam i vlast v Zolotoi Orde*. Kazan: Institut istorii im. SH. Mardzhani AN RT, s. 232-239.

Sivers, A. A. 1922. *Topografiia kladov s prazhskimi groshami*. Peterburg: Rossiiskaia Gosudarstvennaia Akademicheskaia Tipografiia.

Usmanov, M. A. 1979. *Zhalovannye akty Dzhuchieva ulusa*. Kazan: Kazanskii universitet.

Fedorov-Davydov, G. A. 2003. *Denezhnoe delo Zolotoi Ordy*. Moskva: Paleograf.

Khalitova, N. N., Khalitov, N. Kh. 2013. Dvuglavyi orel v islamskom i tiurko-tatarskom srednevekovom iskusstve. *Srednevekovye tiurko-tatarskie gosudarstva*, 5, s. 109-113.

Khamidullin, S. I., Iusupov, Iu. M., Asylguzhin, R. R., Shaikheev, R. R., Saitbattalov, I. R., Volkov, V. G., Karimov, A. A., Zainullin, A. M., Kamalov, R. M., Marvarov, F. S., Ryskulov, R. M., Asylguzhin, A. R., Gumerova, A. IA., Galeeva, G. Iu., Sultanova, G. D. 2015. *Istoriia bashkirskikh rodov*. Kyrgyz. 10. Ufa: Ufimskii poligrafkombinat.

Khromov, K. K. 2004. Novyi imennoi pul iz Kryma serediny XIV veka. O datirovke anonimnogo krymskogo pula s izobrazheniem stilizovannogo dvuglavogo orla. In: Khromov, K. K. *Vostochnaia numizmatika v Ukraine*. 1: Monety Dzhuchidov XIII—XV vekov. Kiev: Kliaksa, s. 15-33.

Ianina, S. A. 1954. Dzhuchidskie monety iz raskopok i sborov Kuibyshevskoi arkheologicheskoi ekspeditsii v Bolgarakh v 1946—1952 gg. In: Smirnov, A. P. (ed.). *Trudy Kuibyshevskoi arkheologicheskoi ekspeditsii*. I. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, 42. Moskva: AN SSSR, s. 425-457.

Ianina, S. A. 1958. Dzhuchidskie monety iz raskopok i sborov Kuibyshevskoi arkheologicheskoi ekspeditsii v Bolgarakh v 1953—1954 gg. In: Smirnov, A. P. (ed.). *Trudy Kuibyshevskoi arkheologicheskoi ekspeditsii*. II. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, 61. Moskva: AN SSSR, s. 392-414.

Ianina, S. A. 1960. Dzhuchidskie monety iz raskopok i sborov Kuibyshevskoi arkheologicheskoi ekspeditsii v Bolgarakh v 1957 godu. In: Smirnov, A. P. (ed.). *Trudy Kuibyshevskoi arkheologicheskoi ekspeditsii*. III. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, 80. Moskva: AN SSSR, s. 210-218.

Ianina, S. A. 1962. Obshchii obzor kollektsii dzhuchidskikh monet iz raskopok i sborov Kuibyshevskoi ekspeditsii v Bolgarakh (1946—1958 gg.). In: Smirnov, A. P. (ed.). *Trudy Kuibyshevskoi arkheologicheskoi ekspeditsii*. IV. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, 111. Moskva: AN SSSR, s. 153-178.

Ianina, S. A. 1970. Monety Zolotoi Ordy iz raskopok i sborov Povolzhskoi arkheologicheskoi ekspeditsii na Tsarevskom gorodishche v 1959—1962 gg. In: Smirnov, A. P. (ed.). *Povolzhe v srednie veka*. Moskva: Nauka, s. 194-218.

Borowski, W. 2009. Głos w kwestii datowania półgroszy koronnych Władysława Jagiełły. *Biuletyn numizmatyczny*, 4 (356), s. 241-245.

H. A. Kozubovskiyi

CONCERNING THE PROBLEM ON THE RISE OF THE STEPPE CITIES OF BUH RIVER BASIN IN THE 14th CENTURY

Copper Golden Horde coins with double-headed eagles and flowery rosette have been encountered in goods of many settlements of Kirovograd, Mikolaiv, Odessa and Herson region. But they concentrate in several places: Torhovytsia on Siniukha River and settlement Horodok (Balykley) on Buh river. A coin of this type different author attributed by Khan Janibegs (1342—1357) and date of 1340—1350s. Also a great number of finds of silver Golden Horde coins of the 14th century has been registered in Buh River region. The hoard found in Torhovytsia, which, besides the six Prague groats of Wenceslaus II (1300—1305), of Johon I of Luxembourg and of Charles I (1310—1346), contained also the 167 Golden Horde's silver coins, minted in the period from Tokhta (1291—1311) to Nawruz (1359—1360).

A wide distribution of the Copper Golden Horde of 1340—1350s in Buh River region gives a testimony to the fact the existence of the few steppe cities in this region.

Also an imitations of these coins are met in these region. There is an assumption that imitations of copper Golden Horde coins Janibegs were minted in Balykley. This finds mark the most important centers on the trade routs in the middle of the 14th century. Major stimuli for these cities and trade routs development were salt mines in Northern Black Sea Region.

Also, the emblem of the Golden Horde double headed eagles and other zoomorphic images are discussed. On base written and numismatic sources author comes to conclusion that the zoomorphic images (including double-headed eagles) on the coins may be connected with the legal system and tribal structure of Golden Horde. Golden Horde ulus-begs must also receive together with yarligis right of the mintage of the copper coins with private or tribal signs and symbols, and double headed eagles was one of them.

Keywords: Buh River region, Golden Horde, copper coins, 14th century, imitation.

Одержано 30.06.2022

КОЗУБОВСЬКИЙ Георгій Анатолійович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

KOZUBOVSKIYI Heorhii A., Candidate of Historical Sciences, Researcher, Institute of Archaeology, National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-2633-604X, e-mail:

Kozubovskiyi_yurii@iananu.org.ua.